

การถ่ายภาพในประเทศไทย

ช่างภาพรุ่นแรก ๆ ของเมืองไทยมีไม่มาก เกือบจะเรียกว่านับตัวได้ ถ้าจะเอาคนที่นำวิชาถ่ายรูปเข้ามาเผยแพร่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๘ ก็ต้องบาทหลวงลาร์โนดี กับสังฆราชปาเลอกัว ถ้าจะเอาคนไทยคนแรกที่เรียนวิชาถ่ายรูป ก็ต้องนายโหมตหรือพระยากระสาปน์กิจโกศล (โหมต อดมตยกุล) ต่อจากนั้นจึงเป็นเจ้านายอย่างกรมหมื่นอลงกฎกิจปริษา ต้นสกุลนิลรัตน์ กับคนไทยเชื้อสายฝรั่งกุฎิเงินที่ชื่อนายจิตร

ในบรรดาช่างถ่ายรูปทั้งหมดคงเอ่ยนามและพระนามมา นายจิตรคือคนที่ฝากผลงานถ่ายภาพไว้มากที่สุด ทั้งยังเป็นผลงานอันล้ำค่าที่ไม่มีใครเทียบ เพราะถ่ายทั้งบุคคลสำคัญ ไม่สำคัญ ถ่ายทั้งเหตุการณ์และสถานที่ต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ รวมแล้วหลายร้อยภาพ ทุก ๆ ภาพล้วนคมชัด ชนดิขยายใหญ่ ขนาดเท่าบานหน้าต่างบานประตูก็ยังชัด สรุปว่ามากทั้งคุณภาพและปริมาณ

ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี มีหีบไม้สักขนาดเล็กใหญ่จำนวนนับร้อยใบ ตั้งแต่ขนาดฝ่ามือไปจนถึงขนาดสูงเกือบข้อศอก บรรจุระจกเนกาตีฟฝีมือนายจิตรไว้นับไม่ถ้วน ในอัลบั้มเก่าบางเล่มของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และรูปถ่ายเจ้านาย ขุนนางพร้อมตราร้านนายจิตรเต็มไปหมด ในหนังสือพิมพ์เก่าบางฉบับในหอสมุดแห่งชาติ ลงโฆษณารับจ้างถ่ายรูปของนายจิตรหลายครั้งหลายหน เมื่อยังสืบก็ยังไม่พบผลงานของนายจิตร โดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่ผู้สนใจภาพเก่าคนหนึ่ง คือ อาจารย์พิพัฒน์ พงศ์พิพร ค้นพบงานถ่ายภาพกรุงเทพฯ แบบพาโนรามาหรือแบบมุกกว้างอันยิ่งใหญ่ของนายจิตร ก็พบความจริงอันน่าเจ็บปวดว่า งานบางชิ้นของนายจิตร ถูกคนร่วมอาชีพจากต่างประเทศโกงชื่อเสียเอาคือ ๆ ดังอาจารย์พิพัฒน์ได้นำความจริงออกตีแผ่ ผู้สาธารณชนอย่างจริงจังเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

หลักฐานเกี่ยวกับนายจิตร

จะศึกษาชีวิตและงานของนายจิตรเมื่อร้อยกว่าปีที่แล้ว ต้องศึกษาจากหลักฐานใดบ้าง ? หากเป็นหนังสือและเอกสารก็ต้องพึ่งหนังสือ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๐ หรือ พ.ศ. ๒๔๓๔ ที่ลงข่าวการตายและประวัติของนายจิตรละเอียดที่สุดครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีจดหมายเหตุบางกอกกรีคอร์ดเดอร์ ของหมอบรัดเลย์ หนังสือพิมพ์ The Siam Mercantile Gazette หนังสือจดหมายเหตุแลนिरาศลอนดอน ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ (มีในหอสมุดดำรงราชานุภาพ ผู้เขียนอาศัยคัดลอกจากหอสมุดนั้น) หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

หนังสือสยามประเภท ฉบับวันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) หนังสือมหายกฏราชคุณานุสรณ์ หนังสือจดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ หนังสือเกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย ชุดที่ ๒ มีสารคดีเรื่อง "ช่างถ่ายรูปเงาสมัยแรกของสยาม" โดย ส. พลายน้อย หนังสือ (ประวัติ) ท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) พิมพ์แจกเมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๕ หนังสือ LE ROYAUME DE SIAM โดย M.A.de Gre'han จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ในหอสมุดแห่งชาติ การสัมภาษณ์นายพัลลภ เสาวนิตนุสร ผู้เป็นโหลนของนายจิตร สัมภาษณ์ลูกหลานคนอื่น ๆ ของนายจิตร และการอ่านภาพในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ประวัติย่อจากราชกิจจานุเบกษา

แรกสุดต้องดูหนังสือราชกิจจานุเบกษา หน้า ๗๓ ก่อน ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่อ้าง ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่สุดที่ช่วยบอกประวัติย่อของนายจิตรในคราวถึงแก่กรรม หากไม่มีราชกิจจานุเบกษานับนี้แล้ว การหาปีเกิดปีตายจะลำบากมาก

หนังสือกล่าวว่า นายจิตรซึ่งเวลานั้นได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และราชทินนามว่า หลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมหุงลมประทีป ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ อายุ ๖๑ ปี

หนังสือไม่ได้บอกปีเกิด จึงต้องเอาอายุไปลบปีตาย ได้เป็นปีเกิด พ.ศ. ๒๓๗๓ ซึ่งเท่ากับนายจิตรเกิดเมื่อต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือเมื่อ ๑๗๒ ปีมาแล้วนับจาก พ.ศ. ๒๕๔๕

ต่อไปหนังสือบอกแต่ว่าบิดานายจิตรชื่อ ดิ่ง ทหารแม่นปืนฝ่ายพระราชวังบวร (วังหน้า) ไม่ระบุชื่อมารดา แล้วจากนั้นก็จับเข้าชีวิตราชการเลย ไม่มีการพูดถึงชีวิตวัยเด็กหรือพรรณนาฝีมือความสามารถใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะเขาตาย (ของเจ้านายกับข้าราชการ) ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา นั้น แปลกนักที่ชอบพรรณนาอาการของโรคมามากกว่าอย่างอื่น

หนังสือว่านายจิตรเดิมเป็นมหาดเล็กหลวงอยู่เวรชิตภูบาล ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๕ ตำลึง ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (วังหน้า) สวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๐๘ แล้ว นายจิตรก็ลงมาสมทบรับราชการในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) หรือรับราชการกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ช่างถ่ายรูปขึ้นกับกรมแสง (ว่าด้วยอาวุธ ไม่ใช่ลำแสง) ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละชั่ง

จากนั้นได้เลื่อนเป็นหลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมหุงลมประทีป ซึ่งหมายถึงดูแลโรงแก๊ส พระราชทานเบี้ยหวัดปีละชั่งกับสิบตำลึง

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๐ ป่วยเป็นอหิวาตกโรค ได้หาหมอชูละเอียด (หมายความว่าไม่ใช่หมอหลวง) มารักษา หมอชูละเอียดให้รับประทาน อาหารทรงอยู่ รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ เปลี่ยนให้หมอเทียนสี ซึ่งควรหมายถึงหมอเทียนสี ต้นตระกูล สารสิน มารักษาอาการ ให้อหิวาตกโรคนั้นหาย รับประทานอาหารได้มีโต๊ะ ๔ ซ้อนบ้าง ๕ ซ้อนบ้าง ภายหลังอาการแปรเป็นลมอัมพาตให้ล้มลงเพื่อไม่ได้สติ แขนและขาข้างซ้ายตายไปซีกหนึ่ง หมอประจบยาให้รับประทาน อาการหายคลายไม่ จนถึงวันที่ ๒๓ เวลาสองทุ่มให้หอบเป็นกำลัง ครั้นเวลาสี่ทุ่มเศษหลวงอัคนีนฤมิตรก็ถึงแก่กรรม ได้รับพระราชทานผ้าขาวสองพับ เงิน ๑๐๐ เฟื้อง ขุนฉายสาทิสกร ผู้บุตร เป็นผู้จัดการศพ

หัตถ์กรูปล

ประวัติบอกไว้เพียงแค่นี้ ถ้าอยากรู้นอกเหนือจากนี้ต้องสืบเสาะเพิ่มเติมเอง ในที่นี้ผู้เขียนจะแสดงหลักฐานไปตามลำดับตามอายุของนายจิตร โดยเริ่มที่หนังสือชื่อ จดหมายเหตุแลนิราศลอนดอน ก่อน หนังสือจดหมายเหตุฯ ดังว่าพิมพ์หลายครั้ง แต่คำนำไม่เหมือนกัน เล่มที่ต้องใช้คือฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ ซึ่งแจกในงานศพพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ชื่น บุนนาค) พ.ศ. ๒๔๖๑ (มีในหอสมุดดำรงราชานุภาพ)

ในนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ในคำนำหน้า ๑๔ ว่า ผู้ที่เรียนรู้วิชาจากฝรั่งเศสสามารถใช้ในราชการได้ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงศึกษามาแต่ยังทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษามาตั้งแต่ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ สมเด็จ

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) นายโหมค อมาตยกุล และ....

"มีนายจิตร อยู่ภูจินคน ๑ ได้หัดชักรูปกับบาทหลวงลานอดี ฝรั่งเศส แลได้ฝึกหัดต่อมากับทอมสัน อังกฤษที่เข้ามาชักรูปเมื่อในรัชกาลที่ ๔ จนตั้งห้างชักรูปได้เป็นที่แรก แลได้เป็นขุนฉายาศิลป์เกษมเมื่อในรัชกาลที่ ๕ แล้วเลื่อนเป็นหลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมแก้วหลวง"

ที่บอก่านายจิตรอยู่ภูจิน หรือบางแห่งเขียนกระดี่จิน ก็คืออยู่แถบวัดฆางตาครู้ส ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และอยู่ใกล้ ๆ กับวัดกัลยาณมิตร วัดฆางครู้สเป็นวัดของชาวคาทอลิก ตั้งมาตั้งแต่ราว ค.ศ. ๑๗๗๐ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๓ หรือเมื่อ ๒๓๐ ปีเศษ ปัจจุบัน โบสถ์เก่าอันสง่างามของวัด ก็ยังคงได้รับการบำรุงรักษาเป็นอย่างดี ถ้าจะไปวัดฆางตาครู้ส ไม่ไปทางรถ ก็อาจนั่งเรือข้ามฟากจากท่าปากคลองตลาด ข้างโรงเรียนราชินีไปได้ วัดแห่งนี้เป็นที่พิมพ์หนังสือชื่อ คำสอนคริสตัง ซึ่งเป็นหนังสือที่ใช้วิธีพิมพ์แทนการเขียนเก่าสุดเท่าที่พบในเมืองไทย

ชุมชนวัดฆางตาครู้สในสมัยร้อยกว่าปีที่แล้วต้องมีบ้านเรือนบนบก และเรือนแพในน้ำ หนาแน่นพอสมควร เพราะแถบนั้นมีคนอยู่กันมากดังเห็นได้จากรูปถ่ายเก่า ๆ ไม่ว่าหน้าวัดอรุณราชวรารามที่อยู่ถัดวัดกัลยาณมิตรไปทางตอนเหนือ หรือวัดประยุรวงศาวาสที่อยู่ถัดวัดฆางตาครู้สไปอีกด้าน แม้สตูดิโอหรือร้านถ่ายรูปของนายจิตร ก็ตั้งบนเรือนแพหน้าวัดฆางตาครู้สนี้แหละ

แต่ก่อนจะพูดถึงเรือนแพประวัติศาสตร์หลังนั้น ยังต้องย้อนกลับไปยังพระนิพนธ์เมื่อสักครู่อีก เพราะมีเรื่องต้องขยายความสองสามเรื่อง

ที่ว่าหัดชักรูปกับบาทหลวงลานอดีฝรั่งเศสนั้นเป็นไปได้ เพราะเป็นชาวคริสต์และเป็นชาวคาทอลิกด้วยกัน ประวัติและผลงานของบาทหลวงลานอดี หรือ L'ABBE' LARNAUDIE ก็เป็นเรื่องน่าสนใจ ผู้เขียนได้พยายามหาทั้งประวัติ และรูปถ่ายบาทหลวงลานอดีหรือลาร์โนคืออยู่เป็นสิบปี เพิ่งจะได้รูปถ่ายชัด ๆ ของท่านก็เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ นี้เอง

ที่ควรทราบคือบาทหลวงลาร์โนเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ อายุถึง ๘๐ ปี มาถึงปากน้ำประเทศสยามเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ พร้อมด้วยกล่องและอุปกรณ์การถ่ายรูปต่าง ๆ ที่ส่งพระราชยานับเป็นครั้งแรกที่วิชาการถ่ายรูปมาถึงสยาม

บาทหลวงลาร์โนนี่เองที่น่าจะเป็นคนสอนวิชานี้ขึ้นก่อน เพราะท่านเป็นผู้มีความรู้ทางเทคโนโลยีต่าง ๆ มากมาย ทั้ง ไฟฟ้า การชุบเงินชุบทอง โทรเลข นาฬิกา การถ่ายรูป เครื่องจักร กลไก ตลอดกระทั่งภาษา ถึงขนาดได้เป็นล่ามให้คณะราชทูตไทยชุดไปฝรั่งเศสถึงสองหน คือชุด พ.ศ. ๒๔๐๔ กับชุด พ.ศ. ๒๔๑๐ (ดูรายละเอียดในหนังสือ ประวัติการถ่ายรูปยุคแรกของไทย ซึ่งรอดตีพิมพ์มาห้าหกปีแล้ว)

เมื่อบาทหลวงลาร์โนมาถึงเมืองไทย พ.ศ. ๒๓๘๘ นายจิตรเพิ่งอายุได้ ๑๕ ปี อาจจะยังไม่ได้เข้าไปขอเรียนวิชาทันที ควรรอไปอีกนานพอสมควร ส่วนที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่าหัดชักรูปกับฝรั่งอีกคนหนึ่งคือทอมสัน หรือ JOHN THOMSON ซึ่งเข้ามาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ นั้น ไม่น่าจะใช่ เพราะก่อนหน้านั้นสองปี นายจิตรได้ก่อตั้งร้านถ่ายรูปไปเรียบร้อยแล้ว ประเดี๋ยวจะบอกว่าได้หลักฐานจากที่ไหน

สุดท้าย ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่านายจิตรได้เป็น "ขุนฉายาศิลป์เกษมเมื่อในรัชกาลที่ ๕" นั้น คงจะทรงจำผิด เพราะได้เป็นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และราชทินนามที่ถูกต้องคือ "สุนทรสาทิลป์เกษม" อันแปลว่า "ช่างทำรูปภาพอย่างดี" เรื่องราชทินนามสุนทรสาทิลป์เกษมนี้ก็มีให้อภิปรายอีกยาว เพราะผู้ได้รับราชทินนามดังกล่าว ไม่ได้มีแค่นายจิตรคนเดียว ยังมีฝรั่งชื่อ DAGRON กับคนไทยอีกคนหนึ่งด้วย

นายจิตรได้เป็นขุนสุนทรสาทศลักษณ์จริง ๆ หรือ จริงแน่นอน เพราะคำนี้มีทั้งในกระดวยปิครูปของร้านนายจิตร และในจดหมายเหตุราชการต่าง ๆ มากมาย

ถ้าท่านดูกระดวยปิครูปถ่ายเจ้านายขุนนางในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ก็จะพบบางแผ่นพิมพ์ข้างหลังว่า "FRANCIS CHIT KHOON SOONDR SADISLACKS PHOTOGRAPHER HIS MAJESTY THE KING OF SIAM BANGKOK" หรือบางแผ่นพิมพ์ว่า "สุนทรสาทศลักษณ์ KHOON SOONDR SADISLAX" ส่วนขุนสุนทรคนอื่นนั้น ไม่มีชื่อเสียงและผลงานให้ศึกษาเลย

เมื่อสักครู่มีคำว่า FRANCIS CHIT เพิ่มเข้ามาอีกคำหนึ่ง คำนี้เมื่อแรกเริ่มศึกษาเรื่องประวัติการถ่ายรูปไปใหม่ ๆ ความรู้ยังไม่มากพอ ผู้เขียนเคยสงสัยว่ามีที่มาอย่างไร ไม่ช้าก็ได้พบคำตอบในหนังสือชื่อ ฟันความหลัง ของ เสฐียรโกเศศ บอกไว้ในเล่ม ๑ ว่า ฟรานซิสเป็นชื่อนักบุญในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ใช้เป็นชื่อหน้าของคนที่น่าเชื่อถือศาสนาคริสต์ ตั้งแต่เข้าพิธีรับศีลล้างบาป เป็นอันหายสงสัยไปอีกข้อหนึ่ง

ปีตั้งร้าน ๒๔๐๖

ว่าถึงเรื่องการตั้งร้าน ระหว่างอ่านไมโครฟิล์มในหอสมุดแห่งชาติเมื่อเกือบ ๒๐ ปีก่อน วันหนึ่งผู้เขียนพบโฆษณาชิ้นหนึ่งในหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษชื่อ The Bangkok Times ฉบับวันพุธที่ ๒๓ มกราคม ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๓๒)

ลงโฆษณาของร้านฟรานซิสจิตรแอนด์ซันเป็นภาษาอังกฤษ แปลได้ว่า

"ห้องภาพ	ก่อตั้งปี	ค.ศ.	๑๘๖๓	
	เอฟ.จิตร		และบุตร	
(จากเบนเก		และกินเคอร์มานัน	ฮัมบูร์ก)	
กระฎีจีน	(ซังดาครูซ)	ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ	(ตรงข้ามกับรอสเวล	เซมินารี)

ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นช่างภาพหลวงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งสยาม รับถ่ายรูปทุกวันตั้งแต่เวลา ๓ ถึง ๑๑ พี.เอ็ม.

มีรูปทิวทัศน์จากทุกภาพของสยามไว้จำหน่ายเสมอ ตลอดจนรูปคนที่มีชื่อเสียงชาวสยามและรูปชีวิตชาวสยาม" ตรงนี้ขอหมายเหตุเล็กน้อยว่า ที่พูดถึงชื่อฝรั่งสองคนและเมืองฮัมบูร์กนั้น หมายความว่าลูกชายคนหนึ่งของนายจิตรคือนายทองดี ได้เคยไปเรียนวิชาถ่ายรูปกับฝรั่งสองคนนั้นที่เยอรมนี ทางร้านจึงเอามาเป็นจุดขาย

โฆษณาอีกชิ้นหนึ่งพบในหนังสือพิมพ์ The Siam Mercantile Gazette ฉบับวันที่ ๒๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๓๒)

"นายจิตรผู้พ่อ ได้ก่อตั้งห้องภาพนี้ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๖๓"

จึงเป็นอันเชื่อได้แน่ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ นับแต่กลางสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น นายจิตรขณะอายุ ๓๓ ปีได้ตั้งร้านถ่ายรูปขึ้นแล้ว และอาจกล่าวได้ว่าเป็นคนไทยคนแรกที่ตั้งร้านรับจ้างถ่ายรูปเป็นอาชีพ เพราะยังไม่พบผู้ใดทำเช่นนี้มาก่อนเลย

หลังจากตั้งร้านแล้ว นายจิตรได้ส่งโฆษณาไปลงตามหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เสมอ ข้อนี้จะนับว่าเป็นช่างถ่ายรูปคนไทยคนแรก ที่ลงแจ้งความตามหนังสือพิมพ์โฆษณากิจการของตนก็ได้อีกเหมือนกัน ทั้งเมื่อเทียบกับร้านถ่ายรูปของผู้อื่นแล้ว ก็ไม่มีใครลงแจ้งความมากแห่งมากครั้งเท่าร้านนายจิตร การลงแจ้งความนี้ได้กระทำสืบเนื่องไปจนถึงชั้นลูก หนังสือพิมพ์ที่มีโฆษณาร้านนายจิตรได้แก่ บางกอกกรีคอร์เดอร์ จดหมายเหตุสยามไสมย บางกอกไทมส์ และเดอะสยามเมอร์แคนไต์ส์กาเซท แจ้งความชิ้นแรกสุดหรือเก่าสุดของนายจิตร เริ่มลงในหนังสือจดหมายเหตุบางกอก

รีคอร์เดอร์ นับแต่ฉบับที่ ๘ ของปี พ.ศ. ๒๔๐๘ หรือฉบับวันที่ ๑๖ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๖๕ (บางกอกรีคอร์เดอร์ เคยออกครั้งหนึ่งแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ สมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วหยุดไป) มาถึงปี พ.ศ. ๒๔๐๘ หมอบรัดเลย์ก็มาเริ่มออกใหม่(อีก) ในหน้า ๕๕ นายจิตรลงโฆษณาว่า

"อนึ่ง มีศพระันชิตจิต, เป็นพนักงานสำหรับชักเงารูป ปรารถนาจะให้คนในกรุงนอกกรุงเข้าใจว่า, ตัวนั้นอยู่ที่แพ (ใส่ไม้โท คงหลงลืม -เอนก) นำบ้านกะตึจีน, ได้เป็นพนักงานสำหรับชักเงารูปต่าง ๆ. รูปที่ได้ชักไว้แล้วนั้น, ก็มีหลายอย่าง, คือรูปวัง, แลรูปวัด, รูปตึก,รูปเรือน, แลรูปเงาต้นไม้, แลรูปท่านผู้มีวาสนาต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ. ถ้าท่านผู้ใดปรารถนา, จะให้ข้าพเจ้าไปชักเงารูปที่บ้านของท่าน ข้าพเจ้าก็จะไปทำ, ราคาจ้างนั้น จะเอาแต่อย่างกลางพอสมควร."

โฆษณานี้ลงครั้งแรกในฉบับเดียวกับข่าวฝ่าแผ่นดินจัน ซึ่งขณะนั้นมีอายุ ๕๐ กว่าปีแล้ว กำลังอยู่ในภาวะสงครามทางของอเมริกา นายจิตรได้ลงโฆษณาความเดียวกันต่อไปอีกหลายฉบับ และต่อมาก็ไม่นานนัก ก็มีช่างถ่ายรูปฝรั่งสองคนเดินทางเข้ามาเมืองไทย มาลงแจ้งความเรื่องถ่ายรูป ชายรูปเหมือนกัน คือ จอห์น ทอมสัน กับ เอ. แซกเลอร์

เฉพาะคำว่า "มีศพระันชิต" ตรงบรรทัดแรกสุด สมควรอธิบายไว้ ณ ที่นี้เสียเลย เพราะจะพบต่อไปตามที่ต่าง ๆ อีกมาก เช่น ในเครื่องกำกับงานข้างหลังรูปเป็นต้น

คำว่า มีศ ย่อมาจาก มีสเตอร์ หรือ นาย เช่นที่พบในจดหมายเหตุสมัรัตน โกสินทร์รัชกาลต้น ๆ คำว่า พระันชิต ก็คือ ฟรานซิส ดังที่เสฐียร โกเศศเขียนไว้ในหนังสือ พื้นความหลัง เล่ม ๑ หน้า ๔๕ ต่อจากที่เล่าเรื่องบิดาไปถ่ายรูป ณ ร้านนายจิตร ว่า

"...ที่มีอักษรย่อว่า F อยู่ข้างหน้า เห็นจะเป็นคำว่า Francis ซึ่งเป็นชื่อนักบุญในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ใช้เป็นชื่ออยู่หน้าชื่อของผู้ที่นับถือศาสนาในนิกายนี้ เมื่อเข้าลัทธิพิธีรับ "ศีลล้างบาป"..."

ในปัจจุบัน ตระกูลจิตราคนี้ยังคงนับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก แต่ที่นับถือพุทธศาสนาก็มีราชทินนาม สุนทรสาทิสลักษณ์

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือก่อนหน้านั้น ราชทินนาม สุนทรสาทิสลักษณ์ ไม่เคยมีมาก่อน เพิ่งมาเริ่มมีขึ้นก็เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง ดังเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เขียนเป็นหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ตอนท้ายว่า

"กรมแสงใน ทรงใหม่ ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ขุนยนต์โรควิชาชาญ ขุนชำนาญยานยนต์ ขุนทิพสุคนธ์ ปลัด ทรงแปลงว่า ขุนทิพมงคล..."

นายจิตรเห็นจะเป็นคนแรกที่ได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนาม เป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์นี้ ส่วนหน้าที่การงานก็เป็นไปตามฉายาที่ทรงตั้ง คือทำหน้าที่เป็นช่างถ่ายรูปหลวง

นายจิตรได้เป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์เมื่อใด ต้องดูจากประวัติตอนต้นที่อ้างแล้วจาก ราชกิจจานุเบกษา ในนั้นจะเห็นว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๐๘ แล้ว นายจิตรก็มารับราชการในวังหลวง รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ แสดงว่าได้เป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์เมื่ออายุราว ๓๖ ปี

บรรดาศักดิ์ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์นี้ นายจิตรได้เป็นอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๓ จึงได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์ และตำแหน่งเป็นหลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมหุงลมประทีป ส่วนผู้ที่ได้รับบรรดาศักดิ์ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์สืบต่อมาจากนายจิตร รู้ว่ามีอีกสองคน แต่ไม่ทราบประวัติชัดเจน คือ

มีหลักฐานในหนังสือชื่อ LE ROYAUME DE SIAM โดย M.A. de Gre'han ซึ่งสำนักพิมพ์ต้นฉบับนำมาแปลและพิมพ์จำหน่ายแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓ ในชื่อ ราชอาณาจักรสยาม โดย พระสยามธรรานุกรษ์ (แอม อา เดอ เกรอ็ง) ขอให้เปิดไปที่หน้า ๘๗ ของภาคภาษาไทยและหน้า ๗๘ ของภาคภาษาฝรั่งเศส ในนั้นบอกว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงพอพระทัยฝีมือการถ่ายรูปของ มร. คากร็อง จึงทรงแต่งตั้งให้เป็นช่างภาพประจำพระองค์ ได้รับราชทินนาม ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ค.ศ. ๑๘๖๗ พ.ศ. ๒๔๑๐

๒. นายชม มีหลักฐานในหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่๑๕ หน้า ๑๖๕ ขุนสุนทรฯ ผู้นี้หนังสือว่าชื่อจริงชื่อ ชม อยู่ในกรมเซอร์เวย์ (ภายหลังคือกรมแผนที่)

ไปถ่ายรูปปราสาทหินพิมาย

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๑ ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ (จิตร) ไปถ่ายรูปปราสาทหินที่พิมาย มีหลักฐานสำคัญสองอย่างที่ช่วยเสริมซึ่งกันและกัน อยากรจะเล่าที่มาของข้อมูลไว้สักเล็กน้อยคือ ที่แรกพบสารตรากล่าวถึงเรื่องนี้ก่อนแล้วต่อมาจึงพบรูปถ่ายมีลายเซ็น F. Chit เป็นเรื่องยืนยัน ผู้พบสารตราคือคุณศรัณย์ ทองปาน แห่งศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ ไปพบในหอสมุดแห่งชาติ ยังไม่เคยเห็นเผยแพร่ที่ไหน ได้ถอดสำห้คัดลอกมาให้ด้วยมือ และนำมาให้ผู้เขียนตั้งแต่วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๐ ภาษาที่เขียนเป็นภาษาแบบเก่า เวลาอ่านและคัดลอกค่อนข้างทุลักทุเลพอสมควร จะคัดให้ท่านดูตามอย่างของเดิมเสียก่อน จะได้ต่ออายุเอกสารไว้ ต่อจากนั้นจึงจะถอดความหรือสรุปให้อ่านง่ายในตอนท้ายอีกที

จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ / ๘๑

"O สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยา ุณครราชศรีมาแลเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองรายทาง ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ ช่างทนายรูปขึ้นไปทนายรูปทำแผนที่วัฒนมวัน แลของเก่า ๆ ในแขวงเมืองพิมาย เมืองขึ้นเมืองนครราชศรีมา ขุนสุนทรษาทิสลักษณ์มาครั้งนี้มีลูกมือสองคน บ่าว ๗ คนรวม ๕ คน หีบเครื่องมือ ๑ หีบ เครื่องน้ายา ๒ หีบ กับเครื่องอาวุธสำหรับตัวขึ้นมาคด้วย ถ้าขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ขึ้นมาถึงเมืองสระบุรีแล้ว ให้พญาสระบุรี ุกรมการจัตช้างแลเกวียนส่งขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ให้ถึงเมืองนครราชศรีมาโดยเร็ว ถ้าถึงเมืองนครราชศรีมาแล้ว ให้พญาณครราชศรีมาจัตช้างแต่งกรมการนำขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ขึ้นไปทนายรูป ทำแผนที่ของเก่า ๆ ที่เมืองพิมายกว่าจะแล้ว ๆ ให้ร้อคอยอยู่กว่าจะกลับลงมา แลกระสาทิววัฒนมวัน แขวงเมืองพิมายที่แห่งใดโดยเปนของเก่า ต้นไม้มีมาก เหนจะรกรางอยู่ ถ้าขุนสุนทรษาทิสลักษณ์เห็นว่าที่แห่งใดยกจะทนายรูปใด ก็ให้กรมการที่กำกับขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ บังคับให้เจ้าเมือง กรมการเมืองพมายแผ้วถางให้เตียนดีให้ได้ถ่ายยารูปได้ ขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ จขัดสนด้วยสิ่งของที่ชะยสอยในการทนายรูป แลเสบียงอาหารประการใดก็ให้พญาณครราชศรีมาเจ้าเมที่อง กรมการหัวเมืองรายทางจ่ายเบียงอาหารแลสิ่งของที่ชะยสอยให้ได้โดยสมควร อยาให้ออดยากขัดสนได้ ถ้าขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ทนายรูปทำแผนที่เสกแล้ว ให้พญาณครราชศรีมา กรมการ จัตช้างแลเกวียน ส่งขุนสุนทรษาทิสลักษณ์ จะได้เรงรีบกลับลงไป ณ กรุงเทพฯ แล้วให้มีใบบอกลงไปให้แจ้งด้วย จได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบฝ่าละอองฯ สารตรา มา ณ วัน ๔ ๑๑๓ คำ ปีเถาะ

O วัน ๔ ๑๑๓ คำ ใดส่งตรานี้ให้ขุนสุนทรษาทิสลักษณ์รับไป

แปลว่า เจ้าพระยาจักรีได้ส่งสารตราถึงพระยานครราชสีมาและเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองรายทางว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ช่างถ่ายรูปขึ้นไปถ่ายรูปทำแผนที่ ที่วัดพนมวัน และถ่ายของเก่าต่าง ๆ ในแขวงเมืองพิมาย อันเป็นเมืองขึ้นของนครราชสีมา

ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์มาครั้งนี้มีลูกมือ ๒ คน บ่าว ๗ คน มีหีบเครื่องมือ ๓ หีบ หีบน้ำยา ๒ หีบ กับเครื่องอาวุธติดตัว ถ้าขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ขึ้นมาถึงสระบุรีก็ให้พระยาสระบุรีเรียกกรมการเมืองจัดช่างและเกวียน ส่งขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ให้ถึงนครราชสีมาโดยเร็ว ถ้าถึงนครราชสีมาแล้ว ให้พระยานครราชสีมาจัดช่าง และแต่งกรมการเมืองนำไปถ่ายรูปทำแผนที่ของเก่า ๆ ที่เมืองพิมายจนกว่าจะเสร็จ แล้วให้รอคอยอยู่จนกว่าจะกลับลงมา

อนึ่งปราสาทที่วัดพนมวัน แขวงเมืองพิมายเป็นที่เก่าเห็นจะรกร้างอยู่ มีต้นไม้ขึ้นมาก ถ้าขุนสุนทรสาทิสลักษณ์เห็นว่าที่แห่งใดพอจะถ่ายรูปได้ก็ให้ช่วยกันแผ้วถางที่ให้เตียน ให้สามารถถ่ายรูปได้ หากขุนสุนทรสาทิสลักษณ์จัดสิ่งของใช้สอยในการถ่ายรูป หรือเสบียงอาหาร ก็ให้จัดหาให้ตามสมควร เมื่อถ่ายรูปเสร็จแล้วให้จัดช่างและเกวียนส่งตัวลงไปถึงสระบุรี ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์จะได้กลับกรุงเทพฯ อนึ่งให้มีใบบอก บอกลงไปให้แจ้งด้วย จะได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล

สารตราส่งมาในวันพุธ แรม ๑๑ ค่ำเดือน ๓ ปีเถาะ นพศก (ศกที่ลงท้ายด้วยเลข ๕ คือ จ.ศ. ๑๒๒๕) เป็นปีที่ ๑๗ ของรัชกาล ซึ่งสมัยนั้นไทยยังไปขึ้นปีใหม่เอาในเดือน ๕ หรือช่วงเดือนเมษายน ถ้านับอย่างปัจจุบันแล้วจะเป็นวันพุธที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๑

หลังจากได้สารตราแล้ว ต่อมาเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๑ ผู้เขียนไปค้นรูปถ่ายเก่าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ บังเอิญพบศรณีย์มาดูรูปถ่ายเกี่ยวกับพิมายพอดี เมื่อได้รูปมาดูแล้ว ผู้เขียนสังเกตเห็นว่าบางมุมของบางรูปมีตัวหนังสือภาษาอังกฤษเขียนว่า F. Chit จึงเป็นอันได้เห็นงานถ่ายภาพปราสาทหินพิมาย พ.ศ. ๒๔๑๑ ของนายจิตรตรงกับสารตราโดยไม่คาดฝัน

ถ่ายรูปสุริยุปราคา ๒๔๑๑

พ.ศ. ๒๔๑๑ นายจิตรออกไปถ่ายรูปต่างเมืองอีกคือในคราวรัชกาลที่ ๔ เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวงที่หัวท้อ ประจวบคีรีขันธ์ นายจิตรในฐานะช่างภาพหลวงได้ตามเสด็จไปถ่ายรูปด้วย ดังมีข้อความกล่าวถึงอยู่ในหนังสือสยามประเพณี เล่ม ๓ ตอน ๖ ฉบับวันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) หน้า ๒๔๕-๒๔๖ เขียนโดย ก.ศ.ร. กุหลาบ ว่า

"สุริยุปราคาครั้งนี้ เป็นการประหลาดในท้องฟ้าอากาศ जबเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน สิบขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุฬศักราช ๑๒๓๐ ปี ได้เห็นที่ตำบลหัวท้อในอำเภอ ทะเลสยามฝั่งตะวันตกชื่ออำเภอแม่รำพึง แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร พร้อมด้วยนักปราชญ์ชาวยุโรปหลายพวก มาสโมสรสนับนิตประชุมพร้อมกัน คอยดูสุริยุปราคาอยู่ที่นั่นเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ (จิตร) ช่างถ่ายรูปหลวง ถ่ายรูปสุริยุปราคาเมื่อจับสิ้นดวงพระอาทิตย์จุดตั้งเข่นรูปในเล่มนี้ไว้ในวันนั้น เวลาเช้า ๕ โมง ๔๐ นาที" (ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่าจับสิ้นดวง ๕ โมงกับ ๓๖ นาที ๒๐ วินาที รุ่งขึ้นเช้าเจ้าเมืองสิงคโปร์ ขอลายพระรูป)

กับในหน้า ๒๕๑ เรื่องเดียวกัน ก.ศ.ร. กุหลาบ ยังกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า

"ขณะนั้นมีคประคุดั่งเวลาพลบค่ำได้เห็นดาวบนท้องฟ้า อากาศปรากฏเย็นอันมาก เมื่อเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับอยู่กลางแปลงทรงส่องพระกล้อง ทอดพระเนตรสุริยุปราคา จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ (จิตร) เจ้าพนักงานช่างถ่ายรูปหลวง ถ่ายรูปสุริยุปราคาไว้ให้เป็นแบบแผนสืบต่อไป ภายนี้

ครั้งล่วงมาอีกบาทหนึ่งจึง....."

ภาพถ่ายสุริยุปราคาจึงเป็นผลงานอีกชิ้นหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่านายจิตรสามารถถ่ายภาพเหตุการณ์สำคัญทางวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ด้วย แต่ท่านจะถ่ายด้วยวิธีเปิดกล้องตั้งกล้องอย่างไรไม่มีคำอธิบาย ผู้เขียนพบแต่กระจกรูปสุริยุปราคา ฝีมือนายจิตรอยู่ในหีบกระจกหลวงอภินันธุมิตร บนชั้น ๕ ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และพบว่าสมเด็จพระนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงเคนำรูปอัดมาลงเป็นภาพประกอบ ในหนังสือชื่อ โคลงลิจิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ ของพระองค์ อยู่ในหน้า ๒๒๕ นับเป็นรูปที่ ๑๐๖ มีลายมือเขียนบรรจงทับลงไปบนตัวรูป อ่านออกบ้างไม่ออกบ้าง (เนื่องจากพิมพ์ไม่ค่อยดี) ว่า

"สุริยุปราคา จับสิ้นดวงเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๐ ปีโรงสัมฤทธิศก นี่เป็นการประหลาด... เมื่อ ณ วัน ๓ ๑๐ ค่ำ (วันอังคาร ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ หรือ ๑๘ สิงหาคม -เอนก) ที่ตำบลหัววานในอ่าวทะเลฝั่งตะวันตก ชื่ออ่าวแม่รำพึง แขวงเมือง ประจวบคีรีขันธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร คนยุโรปได้มาประชุมกันคอยดูอยู่ที่นั่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์... ถ่ายรูป ได้ถ่ายรูปสุริยุไว้เมื่อเวลา... ๔๐ นาที ๕๖" (น่าสังเกตว่าถ้อยคำคล้ายในสยามประเภท -เอนก)

ตามเสด็จสิงคโปร์ ชาว พม่า และอินเดีย

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๑๕ นายจิตร (อายุ ๔๑-๔๒ ปี) ขณะเป็นขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปสิงคโปร์และปัตตาเวียหนหนึ่ง กับตามเสด็จไปพม่าและอินเดียอีกหนหนึ่ง มีหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย

จากการตรวจสอบชำระช่วงเวลาเสด็จประพาส โดยผู้เขียนเอง (เสียเวลาและยุ่งยากพอสมควร) ได้ข้อสรุปว่าเสด็จครั้งแรกออกจากกรุงเทพฯ วันพฤหัสบดีที่ ๘ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๗๑ เท่ากับ พ.ศ. ๒๔๑๔ (ถ้านับอย่างไทยยังเป็น พ.ศ. ๒๔๑๓ หรือ จ.ศ. ๑๒๗๒) เสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ วันเสาร์ที่ ๑๕ เมษายน ในครั้งนั้นพระวรภันท์พลากร (ทิม ชาตะปัทมะ) ได้จดบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า จากกลับโปรดเกล้าฯ ให้พระสุนทรานุกิจปริษา จางวาง ไปแวะเยี่ยมเยียนเจ้าเมืองตรังกานู ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ก็ได้ขึ้นจากเรือไปในคณะเยี่ยมด้วย เมื่อถึงเวลาลากลับ "พระยาตรังกานู จัดให้ตวนกบุตร ตวนกจูมิคา หลานพระยาตรังกานูตามลงมาส่งถึงเรือสยาม ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ได้จัดพระราชสาทิสลายลักษณ์ทรงเครื่องทหาร ๕ พระรูป ให้ตวนกบุชชา ๑ ตวนกจูไซ ๑ ตวนกจูมิคา ๑ กับฝากขึ้นไปให้พระยาตรังกานู ๑ รายามูคา ๑" จากนั้นจึงเดินทางสู่กรุงเทพฯ ต่อไป

ส่วนการเสด็จต่างประเทศครั้งที่ ๒ ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ กลับถึงกรุงเทพฯ วันเสาร์ที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๑๘๗๕ ในจดหมายเหตุได้เอ่ยชื่อขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ไว้หนึ่งแห่ง ในฐานะผู้ตามเสด็จคือ

"ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์ (จิตร ช่างถ่ายรูป ภายหลังเป็นหลวงอภินันธุมิตร) ๑" (ชื่อผู้ตามเสด็จครั้งนี้มีการทำดอกจันไว้ข้างหน้า สำหรับคนที่เคยตามเสด็จไปสิงคโปร์ เบตาเวียมาครั้งหนึ่งแล้ว แต่โปรดสังเกตว่าชื่อนายจิตรไม่มีเครื่องหมายดอกจัน เข้าใจว่าจะหลงลืมหรือมิได้สำรวจบันทึกฉบับพระวรภันท์พลากรให้ละเอียด ตรงนี้ทำให้

ผู้เขียนเคยพลอยสะเพร่าตามไปด้วย คือคิดว่านายจิตรได้ตามเสด็จแต่ครั้งหลังหนเดียว จริง ๆ กว่าจะแก้ไขข้อมูลอีกที เวลาที่ผ่านไปนานถึง ๑๐ ปี นับว่าเป็นเรื่องไม่น่าเชื่อ) ในการตามเสด็จทั้งสองครั้ง ไม่มีหลักฐานแสดงว่านายจิตรได้ถ่ายรูปอะไรบ้าง พระบรมฉายาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๕ และคณะผู้ตามเสด็จรูปหนึ่งซึ่งฉายที่สิงคโปร์ ไม่ลงชื่อว่าเป็นผู้ถ่าย ส่วนอีกสองรูป (พบในหอจดหมายเหตุแห่งชาติของไทย เป็นรูปขนาดใหญ่) มีตัวหนังสือภาษาอังกฤษพิมพ์ได้รูปว่า Westfield & Co Photos Calcutta เข้าใจว่าจะเป็นฝีมือของช่างในอินเดีย แต่กระนั้น ผู้เขียนก็เชื่อว่าระหว่งตามเสด็จ นายจิตรจะต้องฉายและถ่ายรูปบ้างเป็นแน่

เป็นหลวงอัคนีนฤมิตร

ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ (จิตร) อายุ ๕๐ ปี ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์และตำแหน่งเป็น หลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมหุงลมประทีป หรือเจ้ากรมท่าลมประทีป หรือเจ้ากรมท่าแก๊ส หนังสือชื่อ การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งหอจดหมายเหตุแห่งชาติรวบรวมสำเนาแต่งตั้งขุนนางไทยมาตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้ลงข้อความจากสัญญาบัตรแต่งตั้งขุนสุนทรสาทิศลักษณ์เป็นหลวงอัคนีนฤมิตร หน้า ๑๖๐ ว่า

"ให้ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ (จิตร จันทมณี) ๒๓ เป็นหลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรม ตำแหน่งท่าลมประทีป ถือศักดินา ๖๐๐ ทำราชการตั้งแต่วันที่ ๖ ๗ ๘ ค่ำ ปีมโรง โทศก ศักราช ๑๒๔๒ เปนวันที่ ๔๒๕๒ ในรัชกาลปัตยุบันนี้"

เรื่องนี้มีข้อมูลเพิ่มเติมเป็นเกร็ดอยู่ในหนังสือ (ประวัติ) ท่านเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ซึ่งเขียนโดยข้าเก่า บ่าวเดิมของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต คือนักเลงหนังสือนามว่านายกุหลาบ อายุ ๘๐ ปี พิมพ์แจกเมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๕ คุณนิรติ หมานหมัด สำนักพิมพ์โนรา ให้ผู้เขียนยืมถ่ายเอกสารไว้นานแล้วจนลืม เพิ่งมาอ่านพบเข้าอีกทีโดยบังเอิญตอนเขียนเรื่องใน พ.ศ. ๒๕๔๔ นี้เอง ความที่กล่าวถึงนายจิตรได้เป็นหลวงอัคนีนฤมิตร อยู่ในหน้า ๘๓-๘๕ ว่า

จ.ศ. ๑๒๔๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๒๖ รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานรรัตนคุณเลโรงกระสาปน์ สิทธิการ และคุณเล "โรงไฟก๊าศ" หรือโรงแก๊สที่ตั้งอยู่ริมเสาชิงช้า หน้าโบสถ์พราหมณ์ ขณะที่นายกุหลาบเขียนนั้น บอกว่า โรงไฟแก๊สตั้งตรงตึกที่กลายเป็นตลาดเสาชิงช้าไปแล้ว ข้อนี้ถ้าเขียนในยุคปัจจุบันต้องบอกต่อเติมอีกว่า ตลาดก็ถูกรื้อไปแล้ว กลายเป็นสนามกีฬาเทศบาลกรุงเทพ และเป็นลานจอดรถ ตามลำดับ ปัจจุบันกำลังทำเป็นที่จอดรถทั้งบนดินและใต้ดิน

เมื่อต้องดูแลไฟแก๊สหลวงด้วย ท่านเจ้าคุณก็ต้องหาผู้เชี่ยวชาญมาช่วย

"จึงมีบัญชาสั่งเราให้หาคนชำนาญการกลั่นน้ำมันดินเปนไฟก๊าศ เราจึงพาขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ (พะรันชิศจิตร) ช่างถ่ายรูป ผู้เป็นสหายของเรา เดิมเขาเป็นคนบ้านกระฎี่จีน ถือศาสนาโรมันกะทอลิก (คริสเตียนเข้ารีตบาดหลวงฝรั่งเศส) แต่เขาเป็นสานุศิษย์ท่านสังฆราชฝรั่งเศส เขาเป็นผู้ร่วมอาจารย์เดียวกันกับเรา ๆ ก็เป็นศิษย์ท่านสังฆราชฝรั่งเศสด้วยกัน ขุนสุนทร (จิตร) เขาจึงชำนาญการกลั่นน้ำมันดินเปนไฟก๊าศได้ เราเองเป็นผู้พาขุนสุนทร (จิตร) เข้าหาเจ้าคุณ ๆ กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานสัญญาบัตร ให้ทรงตั้งขุนสุนทร (จิตร) เปนหลวงอัคนีนฤมิตร เจ้ากรมโรงไฟก๊าศ ขุนจำหรัสฯ เปนปลัดกรมโรงไฟก๊าศ เจ้าคุณท่านจึงมอบการไฟก๊าศให้หลวงอัคนีนฤมิตร เป็นผู้จัดการไฟก๊าศตามทั่วไป ในพระบรมมหาราชวัง และตามถนนในพระนครทั่วไป ไฟก๊าศนั้น เล่นมาตามท่อเหล็กฝังใต้ดินเปนสาย ๆ โผล่ขึ้นตามเสาตามถนน พลตระเวรเอาไฟจุดสว่าง (คล้ายไฟฟ้า) แต่เวลา

นั้นยังไม่มีไฟฟ้า มีแต่ไฟก๊าส ๆ นั้นพึ่งเลิกเมื่อมีไฟฟ้ามา เพราะเหตุนี้ หลวงอัคคะนี้ (จิตร) จึงเป็นผู้ชอบสนิทกับเรา ๆ กับเขาเป็นเพื่อนกัน เป็นศิษย์ร่วมอาจารย์เดียวกัน เป็นบ่าวเจ้าคุณร่วมนายเดียวกัน

ลุ่มพศักราช ๑๒๔๕ ปีมะแม่นักยตร์เบญจศก โปรรณเกล้าฯ ให้เจ้าคุณเป็นข้าหลวงกองตรวจกองจ่ายเงินการก่อสร้างศาลสถิตย์ยุติธรรม....."

เรื่องขงเรื่องเป็นอย่างนี้ จึงสรุปได้ว่าการที่นายจิตร-ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ ได้เลื่อนที่เป็นหลวงอัคคะนินฤมิตรนั้น เป็นผลมาจากการประสานงานของนายกุหลาบ

ลักษณะผลงานของนายจิตร

นายจิตรได้ถ่ายรูปเอาไว้มากมายโดยเฉพาะรูปบุคคล ทั้งสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ส่วนรูปสถานที่เช่น วัด วัง ตึก เรือน เกวียนไม้ (คงหมายถึงทิวทัศน์) ที่ได้ประกาศขายตามหน้าหนังสือพิมพ์และรูปเหตุการณ์ จะเป็นรูปใดบ้างยัง คัดแยกออกมากจากที่ปะปนกับผู้อื่นไม่ค่อยได้ เพราะไม่ค่อยมี "เครื่องกำกับงาน" (คำนี้ผู้เขียนตั้งขึ้นเอง หมายถึง ตัวหนังสือ ตราร้าน ตลอดจนลวดลาย หน้าตาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่กำกับอยู่บนกระดาศปีครูป หรือบนผลงานแต่ละชิ้น)

จะอธิบายเรื่องผลงานของนายจิตร ต้องแบ่งผลงานออกเป็นสองประเภท คือ **ประเภทรูปขนาดการ์ดและแคบิเนต กับประเภทขนาดทั่วไป**

ก. รูปขนาดการ์ดและแคบิเนต

ในตอนแรกร้านนายจิตรใช้เครื่องกำกับงานเป็นตัวหนังสือว่า **ฟรานซิสจิตร บ้าง ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ บ้าง** ภายหลังใช้เป็นฟรานซิสจิตร แอนด์ ซัน บ้าง ขุนฉายาสาทิศกรบ้าง หรือที่ใช้ว่า ฟรานซิสจิตร แอนด์ ซันส์ ก็มี การที่เป็นเช่นนี้ทำให้มีข้อคิดเป็นสองประเด็นคือ ที่ใช้ฟรานซิสจิตรกับขุนสุนทรสาทิศลักษณ์เฉย ๆ นั้น เชื่อว่าจะเป็นฝีมือของนายจิตรเองคนเดียว

ที่ใช้ว่า **ขุนฉายาสาทิศกร - ฟรานซิสจิตร แอนด์ ซัน** ส่วนใหญ่ควรเป็นงานของลูกค้าที่ชื่อทองดี ซึ่งได้เป็นขุนฉายาสาทิศกรเมื่ออายุประมาณ ๑๗-๑๘ ปีก่อนนายจิตรจะถึงแก่กรรมสองสามปี (นายจิตรจะเลิกถ่ายรูป มอบกิจการให้ลูกเมื่อไรคั้นไม่ได้ งานในระหว่างลูกกำลังโตเป็นหนุ่มจึงคาบเกี่ยวกัน ยากที่จะแยกให้เด่นชัดลงไปได้ว่าเป็นฝีมือใคร) อีกส่วนหนึ่งอาจเป็นฝีมือของน้องชายนายทองดีที่ชื่อ **นายสอาด** เพราะโตเป็นหนุ่มไล่เลี่ยกัน ตรงนี้ก็แยกลำบากอีก ส่วนที่ใช้ว่า ฟรานซิสจิตร แอนด์ ซันส์ ตอนนั้นนายจิตรคงถึงแก่กรรมแล้ว เหลือแต่ นายทองดี นายสอาด ช่วยกันรับช่วงต่อเป็นลักษณะบริษัทกลาย ๆ

ตามการดำเนินงานสองช่วงคนที่กล่าวมา จึงขอแสดงเครื่องกำกับงานของทั้งนายจิตรและลูกรวมกันเลขที่เดียว ให้ชื่อว่า

"เครื่องกำกับงานสกุลนายจิตร"

เครื่องกำกับงานสกุลนายจิตรบนรูปขนาดการ์ดและแคบิเนตมีพบไม่ต่ำกว่าเก้าแบบ มีวิธีฉนิกรูปและรายละเอียดต่าง ๆ ได้แก่

๑. ปีครูปลงบนกระดาศแข็ง ขอบขลิบทอง มีเส้นรอบรูปสีต่าง ๆ เช่น แดง ฟ้า เขียว แผ่นละสี ไม่มีเครื่องหมายอื่นใดด้านหน้า

พลิกไปด้านหลัง

พิมพ์ตัวหนังสือว่า

FRANCIS

CHIT

Bangkok

ใช้หมึกตามสีที่พิมพ์เส้นรอบรูปด้านหน้า

รูปถ่ายรุ่นนี้เชื่อว่าถ่ายในช่วงแรก ๆ เพราะเป็นรูปเจ้านาย ขุนนางในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นจำนวนมาก เช่น รูป พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งชุดทหารเรือ ประทับนั่งที่โต๊ะ นำสังเกตว่าพบในอัลบั้มรหัส ภอ. ๐๐๑ หวดย ๒๑ รูปกรมหมื่นมเหศวร-ศิววิลาส ในอัลบั้มรหัส ภอ. ๐๐๑ หวดย ๓ เป็นต้น พบแต่ที่พิมพ์บนรูปขนาดการ์ด (ไม่เคยพบรูปขนาดเคบินเนตที่พิมพ์เครื่องกำกับงานแบบนี้เลย)

๒. ปิครูปลงบนกระดาษแข็ง ขอบขลิบทอง มีเส้นรอบรูปสีน้ำตาลแดง ไม่พิมพ์อะไร ด้านหน้า พลิกไปด้านหลัง พิมพ์หมึกสีน้ำตาลแดงเช่นเดียวกับสีด้านหน้าเป็นภาษาอังกฤษว่า F. Chit Photographer Sta Cruz Bangkok โดยผู้กลดคล้ายขึ้นอย่างฝรั่ง เชื่อว่าจะเป็นกระดาษปิครูปรุ่นแรก ๆ ที่ใช้ ในเวลาใกล้เคียงกับแบบที่ ๑ แต่ตัดสินใจไม่ได้ว่าแบบไหนทำขึ้นก่อน พบมากในอัลบั้มรหัส ภอ. ๐๐๑ หวดย ๒๕ ได้แก่ รูปหม่อมราโชทัยนั่งเก้าอี้ แขนขวาเท้าโต๊ะ บนโต๊ะมีโถขนาดใหญ่วางอยู่ ตัวหม่อมราโชทัยไว้ผมมหาดไทย แต่งตัว ตามแบบขุนนางไทย ถ่ายไม่เกิน พ.ศ. ๒๔๑๐ แบบที่ ๒ นี้พบแต่ที่พิมพ์บนรูปขนาดการ์ดเช่นกัน

๓. ปิครูปลงบนกระดาษแข็ง มีเส้นรอบรูปสีทองหรือสีน้ำตาลแดง ไม่พิมพ์อะไรด้านหน้า นอกเหนือจากนี้อีก พลิกไปด้านหลัง พิมพ์หมึกสีเดียวกับทางด้านหน้า ใช้ตัวอักษรและลวดลายคล้ายแบบที่ ๒ แต่มีรูปข้างหันหัวไป ทางขวามือ มีตัวอักษรอังกฤษเขียนว่า

F. Chit Appointed Photographer to His Majesty The King of Siam Sta Cruz Bangkok เรียงแถวลงไปเป็นลำดับ การที่มีรูปข้างและข้อความเพิ่มเติมขึ้นเช่นนี้ แสดงว่าต้องเป็นเครื่องหมายหลังแบบที่ ๒ แน่แน่นอน แต่ช่วงเวลาการ ถ่ายก็คงไม่ห่างกันนัก

ตัวอย่างของแบบที่ ๓ พบมากในอัลบั้มรหัส ภอ. ๐๐๑ หวดย ๒๕ และพบแต่ที่พิมพ์บนรูปขนาดการ์ดได้แก่ รูป รัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร พ.ศ. ๒๔๐๕

๔. ปิครูปลงบนกระดาษแข็ง ขอบขลิบทอง มีเส้นรอบรูปสีต่าง ๆ เช่น ฟ้ำ เขียว แดง แผ่นละสี และไม่พิมพ์สิ่งอื่น ใดด้านหน้าออกเหนือจากนี้อีก (ทำเช่นเดียวกับแบบที่ ๑)

พลิกไปด้านหลัง พิมพ์หมึกตามสีอย่างด้านหน้า ทำเครื่องหมายกำกับงานวิจิตรขึ้นไปอีก โดยวาดรูปข้างอยู่ ข้างบน ถัดลงมาเป็นรูปเหรียญบุษปมาลาอันเป็นเหรียญที่รัชกาล ที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ สำหรับพระราชทานช่างมีฝีมือนายจิตร คงจะได้รับพระราชทานด้วย (ไม่ทราบปี) จึงนำมาพิมพ์ไว้เป็นที่ระลึก ซ้ายมือวาดเป็นรูปเหรียญมองจากข้างหลัง (มีคำย่อพระนาม ส.พ.ป.ม.จ. ๕ ซึ่งย่อจากคำว่าสมเด็จพระปรมินทรมหา จุฬาลงกรณ์ รัชกาลที่ ๕ แต่ช่างแกะบล็อกแกะตัวหน้าสุดพลาดเป็นตัว ล) ขวามือวาดรูปเหรียญมองจากข้างหน้า (มี รูปพระเกี้ยวอดตั้งอยู่ บนพานมีฉัตรสองข้าง) ถัดลงไปจากเหรียญ เป็นเถาดอกไม้ประดิษฐ์เป็นวงรี ภายในบรรจุ อักษรภาษาอังกฤษทั้งหมดพิมพ์ว่า

Francis Chit
Khoon Soondr Sadislacks
Photographer His Majesty The King of Siam
Bangkok

ล่างสุดวาดเป็นเหรียญบุษปมาลานั้นห้อยอยู่กับแถบผ้าแพร มีเข็มศิลปวิทยาติดอยู่ พร้อมตัวอย่าง ได้แก่รูป ในอัลบั้มของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช รหัส ภอ. ๐๐๑ หวดย ๒๔ เช่น รูปที่ ๖ ทรงเขียนคำบรรยายบอกไว้ว่า

"ที่ ๖ ปีมะเมีย โทศก ๑๒๓๒ อายุศม์ ๑๒ ปี รูปคต ยืนแต่งเต็มยศไปถึงค็โปร์ ถ่ายที่ลาน พระที่นั่งอมรินทร์ ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์" (ถ่าย พ.ศ. ๒๔๑๓) เครื่องกำกับงานรุ่นนี้มีพบบมากและพบแต่รูปขนาดการ์ด

๕. ปิดรูปลงบนกระดาษแข็ง ขอบขลิบทอง มีเส้นรอบรูปสีต่าง ๆ และไม่พิมพ์สิ่งอื่นใดทางด้านหน้าอีก เช่นเดียวกับแบบ ๑-๔

พลิกไปด้านหลัง พิมพ์หมึกสีต่าง ๆ เช่น ฟ้ำ เจียว แดง ตามอย่างหมึกด้านหน้าเป็นตราประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๕ รุ่นแรกสุด (ตราที่ยังหาประวัติไม่ได้ ห้างฝรั่งบางห้างก็ได้รับพระราชทาน เช่น ห้างแรมเซ ห้างแบดแมน เป็นแบบเดียวกับที่พระราชทานตราครุฑในปัจจุบัน) วาดลายเส้นเป็นรูปข้างสามเศียรยืนอยู่ภายในอาร์มและสังวาลเหนืออาร์มเป็นจุมมงกุฎหรือพระเกี้ยว สองข้างขวาซ้ายเป็นตัวราชสีห์ กษสีห์ ขาหน้าถือฉัตร ขา หลังเหยียบลูกโลก ได้ลูกโลกและอาร์มเป็นผ้าแพรพลิ้วไปมา กลางผ้าแพรเป็นรูปเหรียญ บุษปมาลาด้านหน้า ถัดจากตราประจำพระองค์ รัชกาลที่ ๕ ดังบรรยาย ลงไปมีภาษาไทย เขียนว่า สุนทรสาทิสลักษณ์ แต่บางแผ่นพิมพ์เป็น สุทรสาทิสลักษณ์ (ตกตัว

น. หนู) เข้าใจว่าช่างเรียงคงจะผลอลืม ถัดลงไปอีกพิมพ์ เป็นภาษาอังกฤษทั้งหมดว่า

Khoon Soondr Sasislax
By Appointment
Photographer to
H.M. The Supreme King of Siam
Bangkok

นายจิตรคงจะได้รับพระราชทานตราประจำพระองค์มาเป็นเกียรติยศในฐานะเป็นช่างทำการของหลวง และคงจะได้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๑๗ (หนังสือราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๑๗) ที่ออกเป็นปีแรกในรัชกาลที่ ๕ ก็มีตราที่พิมพ์ร่วมกับ ตราแผ่นดินอย่างใหญ่ซึ่งออกทีหลังกว่า ตราแผ่นดินอย่างใหญ่คือตราเท่าที่เคยเห็นในเหรียญบาท)

รูปถ่ายที่ใช้เครื่องกำกับงานแบบนี้พบบแต่รูปขนาดการ์ดทั้งที่อัดรูปแบบลอยตัว (รูปคนลอย ๆ เห็นครึ่งอก อัดให้จางบริเวณข้าง

๑) และเต็มตัวธรรมดา พบบมากในอัลบั้มของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช รหัส กอ.๐๐๑ ๒๔ เช่นรูปที่ ๑๘ ทรงเขียนคำบรรยายว่า

" ๑๘ ปีจอฉก ๑๒๓๖ อายุศม์ ๑๖ ปี
รูปคต แต่งเต็มยศระยับ ถ่ายที่พระราชวังเดิมปากขโน้น ขุนสุนทรสาทิสลักษณ์"

๖. ใช้กระดาษอัดรูปเต็มขอบ ไม่ต้องปิดลงบนกระดาษแข็งเช่นแบบอื่น พบเพียงรูปเดียว เป็นขนาดการ์ด ด้านหลังประทับหมึก (ปั้ม) ตรายางเป็นภาษาอังกฤษว่า

Thongdee Chit
Bangkok

ตัวอย่างคือรูป "เจ้าพระยาสุรสีห์ (เชย กัลยาณมิตร)" ในอัลบั้มรหัส กอ. ๐๐๑ ๑๐ อาจเป็นรูปถ่ายฝีมือนายทองดีรุ่นแรก ๑

๗. ปิดรูปลงบนกระดาษแข็ง ขอบขลิบทอง ไม่มีเส้นรอบรูป ใ้รูปพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษว่า

F. Chit & Son Bangkok
พลิกไปด้านหลัง พิมพ์ตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕ รุ่นแรกสีทอง ถัดลงไปพิมพ์ข้อความภาษาอังกฤษว่า
F. Chit & Son
By Appointment
Photographer to
H.M. The Supreme King of Siam
Bangkok

พบแต่รูปขนาดการ์ด เข้าใจว่าจะออกในช่วงปลายอายุนายจิตร ตัวอย่างเช่นรูป "พระยานรานุกิจมนตรี (เปลี่ยนทัศนพยัคฆ์)" ในอัลบั้มรหัส กอ. ๐๐๑ หวญ ๕ หนึ่งเครื่องกำกับงานรุ่นนี้มีพิมพ์ตราประจำพระองค์เป็น ๒ ขนาด (เล็กใหญ่ไม่เท่ากัน) นอกนั้นเหมือนกันหมด

๘. ปิครูปลงบนกระดาษแข็ง ขอบขลิบทอง ไม่มีเส้นรอบรูป ได้รูปพิมพ์ภาษาอังกฤษว่า
F. Chit & Son Bangkok

พลิกไปด้านหลัง เนื้อสุดเป็นตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕ รุ่นแรก ถัดลงไปเป็นรูปเหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยาอย่างสมบูรณ์ คือมีทั้งเข็มและเหรียญ เข็มนั้นกลัดติดกับแพรแถบ มีตัวหนังสือว่า "ศิลปวิทยา" ส่วนตัวเหรียญหันด้านที่เป็นพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ออก

เหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยา มีขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเหรียญคุณภูมิมาลาขึ้น สำหรับพระราชทานแก่ข้าราชการที่ได้รับราชการมาด้วยดี ส่วนเข็มศิลปวิทยานั้น จะพระราชทานไปพร้อมกับเหรียญ แต่แบ่งออกตามประเภทของผู้รับห้ำประเกศ มีทั้งเข็มสำหรับเจ้านาย ทหาร และที่พระราชทานผู้ที่ป็นนักปราชญ์ราชกวี นายช่าง และช่างฝีมือพิเศษที่ได้คิดเริ่มประดิษฐ์สิ่งของเป็นแบบอย่าง หรือมีคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองและราชการ หรือผู้ที่ได้แต่งหนังสือตำราวิทยาการต่าง ๆ ที่เป็นของเก่าของใหม่ก็ดี ที่มีคุณประโยชน์ต่อราชการแผ่นดิน หรือผู้เป็นช่างฝีมืออย่างเอก ไม่มีผู้ใดเสมอ (ดูรายละเอียดได้จากหนังสือ เหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยา ที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑)

สำหรับนายทองดินั้น ได้รับพระราชทานเหรียญคุณภูมิมาลาเงิน แพรห้อยแถบชมพูกับขาว เข็มศิลปวิทยา พร้อมกับช่างอื่น ๆ อีก ๑๐ คน เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ ในฐานะเป็น "ช่างถ่ายรูป" เพราะฉะนั้น เครื่องกำกับงานรุ่นนี้จึงต้องออกแบบขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๓ (นับแบบเก่า) เป็นต้นไป คือออกแบบเมื่อนายทองดีได้รับพระราชทานเหรียญและเข็มมาแล้ว

รายละเอียดของเครื่องกำกับงานยังมีต่อไปอีก คือถัดจากรูปเหรียญและเข็มดังกล่าวแล้ว มีภาษาไทยพิมพ์ว่า
ขุนนายสาทิศกร และพิมพ์ข้อความภาษาอังกฤษในบรรทัดถัด ๆ ไปว่า

F. Chit & Son By Appointment
Photographer to H.M. The Supreme King of Siam
Bangkok

รูปที่ใช้เครื่องกำกับงานดังบรรยายมา เชื่อว่าถ่ายประมาณหลัง พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นต้นไป มีพบทั้งขนาดการ์ดและแคบิเน็ต ตัวอย่างเช่นรูปในอัลบั้มรหัส กอ. ๐๐๑ หวญ ๕ เป็นรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ซึ่งทรงเขียนข้อความไว้ข้างหลังภาพว่า

"ถวายเพื่อเป็นที่ทรงลก ๓ วันเสาร์ที่ ๑๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๓" (พ.ศ. ๒๔๓๖) และรูปอื่น ๆ อีกมาก เช่น รูปรัชกาลที่ ๕ รูปสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเจ้าฟ้ากรมวิมลพิษ เป็นต้น ๕. ปิดรูปลงบนกระดาษแข็ง และกดเครื่องกำกับงานลึกลงไปในเนื้อกระดาษ มีข้อความโค้งเป็นรูปวงรีอย่างลูก รึกบีว่า

F. Chit & Son
Siam
Bangkok

มีพิมพ์ที่กดลงบนกระดาษขนาดแคบ (เช่นรูป "ร้อยตรีภักดี" ในอัลบั้มรหัส กอ. ๐๐๑ หวญ ๒๒ ด้านหลัง ปล่อยพื้นว่าง ไม่พิมพ์อะไร) และกดลงบนกระดาษแข็งปิดรูปขนาดใหญ่ (เช่น อัลบั้มรหัส กอ. ๐๐๑ หวญ ๗๕ ซึ่ง เป็นรูปเหตุการณ์ชุดประหารชีวิต นักโทษที่มณฑลนครไชยศรี ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เริ่มต้นตั้งแต่ตำรวจเดิน แถวนักโทษไปยังบริเวณประหาร รูปนักโทษถูกผูกกับหลัก รูปเพชรฆาตกำลังลงดาบ และสุดท้ายเป็นรูปศีรษะ นักโทษที่ถูกเสียบไม้ประจานดูน่ากลัว)

๖. รูปขนาดทั่วไป

รูปขนาดทั่วไปของนายจิตรพบทั้งที่อัดลงกระดาษแล้วกับที่เป็นกระจกเนกาตีฟ แต่พบอย่างหลังมากกว่า เพราะ ได้รับการเก็บรวบรวมไว้ในที่เดียวกัน และมีป้ายกำกับไว้ให้ทราบว่าเป็นของนายจิตรจริง ๆ ไม่ต้องเดาทายอย่างรูป อัดกระดาษ

กระจกเนกาตีฟของนายจิตรบรรจุในหีบไม้ เคยเห็นเก็บอยู่บนชั้น ๕ ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีทั้งสิ้น ๒๓ หีบ หีบหนึ่งใส่รูปได้ประมาณ ๒๐ แผ่น ระหว่างแต่ละแผ่นมีลีนไม่กันไม่ให้กระจกกระทบกัน กระจกมีหลาย ขนาดตั้งแต่ประมาณขนาดโปสการ์ดไปจนถึงขนาด ๘ x ๑๐ นิ้ว ส่วนใหญ่เป็นรูปบุคคลดังที่ป้ายบนหีบเขียนบอกไว้ ว่า

"กระจกรูปคน หลวงอัคนินฤมิตร (จิตร) เป็นผู้ถ่าย พระฉายาสาทิศกร (สอาด) ถวายสำหรับหอพระสมุดฯ" ที่เป็นรูปสถานที่ เหตุการณ์หรืออื่น ๆ ทั่วไป ได้แก่ รูปเกาะหน้าวัดอรุณราชวราราม รูปพระสมุทรเจดีย์ เรือนไทย ริมน้ำ เรือแม่ปะในลำน้ำ ปราสาทหิน พระที่นั่งในพระราชวังบางปะอิน พระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งต่าง ๆ วัดพระ แก้ว การซ่อมพระปรารักษ์แปดองค์ในวัดพระแก้ว พระปรารักษ์วัดอรุณ เรือพายขายของมีเด็กผมจุกนั่งอยู่บนเรือแพ ริมน้ำ คนเป่าปี่จุม และช่างฟ้อนจากเมืองเหนือ เป็นต้น

ส่วนใหญ่แล้ว รูปขนาดทั่วไปทั้งที่ยังเป็นกระจกเนกาตีฟ และที่อัดลงกระดาษมักไม่ค่อยมีเครื่องกำกับงาน ยกเว้นบางรูป เช่นกระจกรูปเรือขยสอโยชฌิยา (สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖) ตรงมุมขวาล่างของกระจกแผ่นนี้มีรอยขีด เยื่อน้ำยาเป็นตัวหนังสือว่า Ph by F. Chit เวลาอัดรูปก็จะเห็นรอยขีดนี้ปรากฏเป็นตัวหนังสือสีดำชัดเจน รูปนักเป่าปี่ จุมจากเมืองเหนือ และรูปปราสาทหินพิมาย เป็นต้น นอกจากนี้ได้แก่รูปประหารชีวิตนักโทษ ดังที่ได้อธิบายไว้ใน ข้อ ๕

พิมพ์บัญชีผลงาน

ได้กล่าวถึงหน้าตาผลงานของนายจิตรอย่างกว้างแล้ว ต่อไปนี้จะเล่าถึงหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งซึ่งสำหรับผู้เขียนแล้ว เห็นว่าเป็นหลักฐานชั้นยอด ด้วยเป็นหนังสือที่ช่วยยืนยันให้เราอ่านหลังได้ทราบว่าเมื่อร้อยกว่าปีที่แล้ว ช่างภาพชาวไทยคนหนึ่งสามารถถ่ายรูปไว้เป็นอันมาก ในการถ่าย ก็มีใช้ถ่ายเพียงในกรุงเทพฯ แห่งเดียว หากยังบุก

ปาฝ่าคงไปถ่ายรูปในที่ไกล ๆ อีกหลายแห่ง งานของนายจิตรจึงหลากหลายยิ่งกว่าช่างภาพร่วมสมัยทุกคน
หลักฐานที่ว่า เป็นหนังสือเล่มบาง ๆ หน้าตาอย่างหนังสือโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะ พิมพ์
เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ นักเลงหนังสือเก่าชั้นผู้ใหญ่ที่ผู้เขียนเคารพนับถือคือ พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฑฒ์ เกษมศรี ได้
กรุณาถ่ายเอกสารฝากคุณธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ ผู้จัดการสำนักพิมพ์ต้นฉบับมาให้ผู้เขียน ตั้งแต่วันที่ ๒ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๕๐ นับเป็นพระคุณเหลือประมาณ

หนังสือเล่มนั้นพิมพ์ปรกราง ๆ ว่า

"ต้นบานูชิรูปต่าง ๆ เล่มที่ ๑ ที่ข้าพเจ้าขุนสุทธสาทศรัภษ เป็นผู้ซึ่งชกรูปอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งได้ทำไว้

ได้ลงพิมพ์ในปี่ขานสำเรจธิศก ๑๒๔๐"

เมื่อขึ้นต้นไว้แบบนี้แล้ว เปิดต่อไปก็เป็นบัญชึรูป กับนัมเบอร์รูปหรืออะไรสักอย่างทันที ไม่มีคำนำหรือ
คำอธิบายใด ๆ ทั้งสิ้น แต่กระนั้น บัญชีเหล่านี้ก็เป็นประโยชน์ในการชำระรูปทั้งในวันนี้และอนาคตได้เป็นอันมาก
ยังสงสัยอยู่ที่แต่บัญชึเล่ม ๒ ได้มีการตีพิมพ์ต่อไปหรือไม่ ข้อนี้ยังไม่มีคำตอบ
จะยกตัวอย่างวิธีเขียน และตัวอย่างรูปตั้งแต่รายการแรกให้ท่านเห็นดังนี้

"อย่างเกบิเนต กลาง

พระรูปสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสามพระองค์ ถ่ายรูปเขียน หมายน้ำเบอ ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๓๕
พระรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องต้น ถ่ายต่อพระรูปที่มิชเตอทอมซันเป็นผู้ถ่าย หมายน้ำ
เบอ

พระรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องอย่างฝรั่งเสศ แสดงประทับพระเก้าอี้ ๑๑
พระรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องอย่างฝรั่งเสศ เสด็จยืนกุมพระกรสมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ

พระรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องต้น เสด็จออกรับราชทูตฝรั่งเสศ ที่พระที่นั่งอนันต
สมาคม พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษแลข้าราชการ ถ่ายต่อรูปเขียน ๒๓๔....."
เพียงเท่านี้ก็ให้เห็นได้ว่าเราสามารถเอาไปขยายความภาพถ่ายได้อีก

เชื้อสายของนายจิตร

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังไม่มีการตั้งนามสกุล เพราะฉะนั้นทั้งนายจิตรและลูกชายที่ชื่อนายทองดีจึงไม่ทันมี
นามสกุลต่อท้าย ตระกูลนายจิตรเพิ่งมีนามสกุลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ อันเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงออก "พระราชบัญญัติขานนามสกุลพระพุทศักราช ๒๔๕๖" ขุนฉายาสาทศกร (สอาด)
ลูกชายคนสุดท้องของนายจิตรได้รับพระราชทานนามสกุลจากรัชกาลที่ ๖ ว่า "จิตราคณี" โดยได้รับการประกาศ
พร้อมนามสกุลพระราชทานอื่น ๆ เป็นรุ่นที่ ๑ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๖ (ดูหนังสือ พระราชกรณียกิจ
สำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องกำหนดนามสกุล เล่ม ๒ หน้า ๕๕)

คำว่า จิตราคณี ต้องผูกมาจากชื่อของนายจิตรและราชทินนาม อักนินถุมิตร อย่างไม่มีปัญหาเพราะฉะนั้นนายจิตร
จึงเป็นต้นสกุล จิตราคณี ด้วยเหตุนี้

ลูกของนายจิตรตามที่ ส. พลายน้อย เขียนไว้ในหนังสือเกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย ชุดที่ ๒ หน้า ๓๕๖ กล่าวว่า
มี หกคน (ไม่ระบุชื่อมารดา) คือ
๑. หญิง ชื่อนวม

๒. หญิง ชื่อสร้อย ผู้นี้ต่อมาได้เป็นช่างภาพสำหรับถ่ายรูปเจ้านายฝ่ายใน ได้รับการยกย่องให้เป็นช่างภาพหญิงคนแรกของเมืองไทย ๒๔ (มีคนเข้าใจผิดว่าเป็นน้องสาวของนายจิตร ซึ่งความจริงเป็นลูก)

๓. เป็นชายชื่อ ทองดี เคยไปเรียนถ่ายรูปที่เยอรมนี เป็นช่างถ่ายรูปหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนนายาสาทิศกร แต่อยู่มาไม่นานก็ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๔ อายุประมาณ ๓๐ เศษ ภรรยาของนายทองดีชื่ออบเชย มีลูกคือนางหลี่ พลอยบริสุทธิ์ ทราบว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ นางหลี่อายุ ๘๔ ปี

๔. เป็นหญิงชื่อ ล้วน เป็นภรรยาเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย (โต มานิตยกุล)

๕. และ ๖. เป็นฝาแฝดกัน คนที่เป็นหญิงชื่อ เลื่อม ได้เป็นภรรยาเจ้าพระยานรรัตนฯ คนที่เป็นชายชื่อ สอาด ได้รับราชการเป็นช่างภาพหลวง ต่อมาจนได้เป็นที่พระนายาสาทิศกรแทนพี่ชาย

จริง ๆ แล้วนายจิตรมิได้มีลูกเพียงหกคนดังเคยชื่อ นายปลัดภ เสาวนิตนุสร ผู้เป็นโหลนของนายจิตรให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า นายจิตรยังมีลูกกับภรรยาคนอื่นอีก เท่าที่ทราบ เช่น นางเทศคนหนึ่ง ลูก ๆ ที่ ส. พลายน้อย ไม่ได้เขียนไว้ มีที่สืบได้คือ

๑. นายทองแถม จิตราคณี หรือ ร้อยเอก หลวงประดิษฐ์ภาพฉายลักษณ์ เป็นช่างถ่ายรูปกรมแผนที่ทหารบก ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๗ นางเทศเป็นมารดา

จากข้อมูลนี้ทำให้นึกถึงรูปถ่ายในหนังสือ คุณิตสมิต ฉบับพิเศษ วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ในนั้นมีรูปเครื่องบินพยาบาลชนิดขี้นารี ๑ ที่มุมขวาล่างมีลายมือเขียนบนกระดาษว่า "ร. ต. จิตราคณี ผู้ถ่าย" ทางด้านซ้ายบอกวันที่ถ่ายคือ ๒๘ ธ.ค. ๖๕ เชื่อว่า ร. ต. จิตราคณี ผู้ถ่ายนั้นคงไม่ใช่ใครผู้ใด นอกจากนายทองแถม จิตราคณี นี้เอง

นายทองแถมมีลูก ๓ คน ชื่อ นางเทียบ นางถ่อง และนางไฉนพร ผู้เขียนเคยได้พบตัวนางไฉนพรขณะอายุ ๑๖ ปี และสัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ นางไฉนพรเป็นภรรยาของนายนันท์ พลอยบริสุทธิ์ (นายนันท์เป็นลูกของนางหลี่กับนายเฮนรี เฟรเดอริก หรือ หลวงเสาวนิตนุสร)

๒. นายดำ จิตราคณี (ไม่ทราบชื่อมารดา) เป็นช่างภาพกรมรถไฟ สมัยกรมพระกำแพงเพชรฯ มีลูกหลายคน คนหนึ่งชื่อนายจรัล จิตราคณี เป็นเจ้าของร้านถ่ายรูปจิตราคณี อยู่ที่อาคารเชิงสะพานพุทธยอดฟ้าด้านข้างปากคลองตลาด (บริเวณใกล้หัวมุม เลิกกิจการไปนานแล้ว) ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ภรรยาชื่อนางประจักษ์จิต มีบ้านอยู่ข้างวัดฆาตาคู๊ส นายปลัดภ เสาวนิตนุสร ยังเคยพาผู้เขียนไปสัมภาษณ์เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๗ แต่รูปถ่ายกระจัดกระจายไปเสียเกือบหมดแล้ว คงเหลือแต่หีบเก็บกระดาษเปล่า ๆ หนึ่งใบ (ภายหลังได้เห็นรูปส่วนหนึ่งตีพิมพ์อยู่ในหนังสือกษัตริย์กับกล้อง ว่าเป็นของนางจันทร์ทิพย์ ศรีวัลลภ บุตรสาวของนายจรัล นางประจักษ์จิต)

สำหรับนายปลัดภนั้นเป็นลูกชายของนางรื่นจิตร นางรื่นจิตรเป็นลูกสาวของนางทองเจือ หรือยายหลี่ พลอยบริสุทธิ์ (กับนายเฮนรี เฟรเดอริก หรือหลวงเสาวนิตนุสร) นางทองเจือหรือยายหลี่เป็นลูกสาวของนายทองดี นายทองดีเป็นลูกชายของนายจิตร นายปลัดภจึงมีศักดิ์เป็นโหลนของนายจิตร

เชื้อสายของนายจิตรที่สืบรู้ชื่อมีเพียงเท่านี้

พรานซิส. จิตร ช่างภาพผู้ยิ่งใหญ่ นิตยสารสารคดี Feature Magazine ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๒๐๔ เดือน กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ เคนก นาวิกมูล

<https://www.sarakadee.com/feature/2002/03/francis.htm>

<https://www.isranews.org/thaireform-doc-mass-comm/57639-siam.html>

เขียนวันทีวันจันทร์ ที่ 03 กรกฎาคม 2560 เวลา 07:30 น.เขียนโดยThaireform

โรเบิร์ต เลนซ์ เป็นช่างถ่ายรูปชาวเยอรมัน ได้ตั้งร้านถ่ายรูปขึ้นเป็นครั้งแรกที่เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า เมื่อประมาณปี พ.ศ.2435 และต่อมาได้เปิดสาขาที่เมืองสิงคโปร์

ในขณะที่สยามในเวลานั้น นับแต่**พระสังฆราชปัดเลอแก้วซ์**ได้นำวิทยาการถ่ายรูปเข้ามาในสยาม เมื่อ พ.ศ. 2388 ช่วงปลายสมัยรัชกาล**พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** (รัชกาลที่ 3) และเริ่มเป็นที่นิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ถึงขนาดที่มีการถ่ายภาพพระบรมฉายาลักษณ์ส่งไปถวายเป็นหนึ่งในเครื่องราชบรรณาการ และพระราชทานเป็นเครื่องเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ

จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องการถ่ายรูปมาก จนเรียกได้ว่าเป็นผู้นำในการ **“เล่นกล้อง”** ทรงฉายพระรูปทรงถ่ายไว้เป็นหลักฐานมากมาย อาทิ การเสด็จประพาสต้นและการเสด็จประพาสต่างประเทศ มีการประกวดประชันรูปถ่ายเป็นครั้งแรกในเมืองไทยในปี พ.ศ. 2447 ณ งานนมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร จึงนับเป็นยุคแรกของภาพถ่ายในประเทศไทย มีการบันทึกภาพต่าง ๆ ของสยามไว้เป็นจำนวนมาก โดยฝีมือของช่างถ่ายรูปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ภาพเหล่านั้นล้วนแต่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์รวมทั้งศิลปะอย่างหาที่เปรียบมิได้ และหนึ่งในช่างภาพที่ได้สร้างผลงานอันยอดเยี่ยมและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี คือ โรเบิร์ต เลนซ์ นั่นเอง

เนื่องจากเมื่อการถ่ายรูปเริ่มเป็นที่นิยมในราชสำนักสยามอย่างมากในรัชกาลที่ 5 จนแพร่หลายไปถึงขุนนางข้าราชการคนสำคัญในแผ่นดิน ในปี พ.ศ. 2437 โรเบิร์ต เลนซ์จึงได้ตัดสินใจพาคณะเข้ามารับจ้างถ่ายรูปในเมืองไทยเป็นการชั่วคราวที่บริเวณถนนโรงแรมโอเรียนเต็ล และในปี พ.ศ. 2439 เลนซ์และบริษัทจึงได้เข้ามาตั้งร้านถ่ายรูปถาวรที่หัวมุมถนนเจริญกรุงตัดกับถนนตีทอง ซึ่งถือเป็นสาขาของร้านที่เมืองสิงคโปร์ เป็นที่ฮือฮาในสมัยนั้นมาก เพราะร้านของเลนซ์มีกล้องและอุปกรณ์การถ่ายรูปที่ดีที่สุดเท่าที่เคยมีมาและจัดห้องภาพอย่างหรูหราทันสมัย ก่อนเปิดให้บริการห้องภาพ เลนซ์ได้ติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ของสิ้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ให้ได้ชมกันอย่างใกล้ชิดภายในห้องรับรองของร้าน จนเป็นที่สนใจของคนที่สำคัญๆไปมา นอกจากนั้นยังได้ลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์บางกอกไทม์นานนับเดือน

ร้านโรเบิร์ต เลนซ์ ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจการมาก และเป็นห้างที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในขณะนั้นมีผู้มาใช้บริการเป็นจำนวนมาก มีทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ชาวต่างประเทศ และพ่อค้าคหบดี เลนซ์ถ่ายรูปบุคคลต่าง ๆ ด้วยฝีมืออันยอดเยี่ยม ใช้นากประกอบที่ประดิษฐ์ สวยาม เทียบระดับได้กับห้องภาพชั้นหนึ่งของยุโรป นอกจากนั้น เลนซ์ยังถ่ายภาพทิวทัศน์ สภาพบ้านเมือง การดำเนินชีวิตของ

ผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 5 หลายแ่งมุม รวมทั้งจำหน่ายอุปกรณ์การถ่ายรูป เช่น กล้องถ่ายรูป อัลบั้ม กรอบรูป กระจก น้ำยาล้างรูป รวมทั้งบัตรอวยพร โปสการ์ด และรูปถ่ายต่างๆ ฯลฯ

เหตุการณ์สำคัญในชีวิตช่างถ่ายภาพผู้นี้คือ ในปี พ.ศ. 2439 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา เป็นครั้งที่ 2 ในคราวนั้นทั้งสองพระองค์เสด็จฯ ไปถ่ายรูปที่ร้านของโรเบิร์ต เลนซ์ ในสิงคโปร์ ดังปรากฏในบันทึกพระราชกิจรายวันของพระองค์ ในหนังสือ “ระยะทางเที่ยวชวากว่าสองเดือน” ความตอนหนึ่งว่า

“...วันนี้เป็นวันอาทิตย์ อยากไคร่นอนเสียจริงๆ แต่ไม่สำเร็จ กลับต้องตื่นเช้ากว่าทุกวันอีก เพราะวันข้างหน้าไม่มีพอ ต้องไปถ่ายรูปที่มิสเตอร์เลนส์ ร้อนจนเกือบคลั่ง ไปได้ถึงสามโมงเศษ หาวนอนเป็นกำลัง เทียงแล้ว จึงได้ไปกินข้าวกลางวันทีกลับ...”

หลังจากนั้น เลนซ์จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ตราแผ่นดินเป็นเกียรติยศ เช่นเดียวกับช่างถ่ายรูปหลวงหลายคนที่เคยได้รับ และได้ดำเนินกิจการในเมืองไทยเป็นเวลานาน จนร้านของเขาได้รับการยอมรับและเชื่อถือมากในฐานะที่ทำงานได้ประณีต สวยงาม

ในคราวมิงานประชันรูปในปี พ.ศ. 2448 เลนซ์เป็นผู้ได้รับงานเข้ากรอบรูป ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ความตอนหนึ่งว่า “...เวลานี้กำลังซุลมุนกันไปทุกหนทุกแห่ง แต่ค่าปีรูปทำกรอบอ้ายเลนซ์เห็นจะรวยสักร้อยชั่ง...” นอกจากนี้ เลนซ์ยังรับสั่งสิ่งของและอุปกรณ์ต่าง ๆ จากต่างประเทศให้แก่ราชสำนักอีกหลายแห่งด้วย

เมื่อดำเนินกิจการในเมืองไทยได้ 10 ปี เลนซ์ได้ขายกิจการร้านถ่ายรูปให้นายอิมิล กรูต (Emil Groot) และนายซี ปรัส (C. Pruss) ในปี พ.ศ. 2449 ซึ่งทั้งสองได้ดำเนินกิจการเรื่อยมา จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2460 ร้านถ่ายรูปโรเบิร์ต เลนซ์ จึงถูกรัฐบาลสยามเข้ายึดทรัพย์เพราะเป็นร้านของคนเยอรมัน จึงปิดกิจการลงโดยปริยาย

ต่อมาปี พ.ศ.2461 รัฐบาลสยามจึงเข้ามาบริหารงานเป็นร้านถ่ายรูปหลวง ในชื่อร้าน ห้องภาพฉายานรสิงห์ ที่เป็นที่รู้จักกันในชาวสยามชั้นหลังมานี้นั่นเอง ร้านนี้เลิกกิจการไปในปี พ.ศ. 2476

ทั้งร้านถ่ายรูปโรเบิร์ต เลนซ์ และห้องฉายานรสิงห์ ได้ฉายพระรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านาย ขุนนางของไทยเอาไว้เป็นจำนวนมาก ภาพเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีคุณภาพดีเยี่ยมเทียบเท่าระดับสากล นับเป็นภาพประวัติศาสตร์ที่ล้ำค่าของไทย